

TUDOMÁNYPOLITIKA MAGYARORSZÁGON
II. A DISZCIPLÍNÁK MŰVELÉSE

CSEH-SZOMBATHY LÁSZLÓ

**SZOCIOLÓGIA
ÉS DEMOGRÁFIA**

1825

MAGYARORSZÁG AZ EZREDFORDULÓN

TUDOMÁNPOLITIKA MAGYARORSZÁGON
I-II-III.

I. Tudománypolitika válaszúton

II. A diszciplínák művelése

III. Magyarországi kutatóhelyek

Programvezető és szerkesztő
Glatz Ferenc

Olvasószerkesztő
Balogh Margit, Pótó János

TUDOMÁNPOLITIKA MAGYARORSZÁGON
II. A diszciplínák művelése

CSEH-SZOMBATHY LÁSZLÓ

Szociológia és demográfia

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
BUDAPEST • 2002

Szerkesztő
GLATZ FERENC

Olvasószerkesztő
Balogh Margit

ISBN 963 508 277 0 Ö

ISBN 963 508 348 3

ISSN 1587-2408

Kiadja
a Magyar Tudományos Akadémia
A kiadásért felel: Glatz Ferenc, az MTA elnöke
Nyomdai előkészítés:
az MTA Történettudományi Intézetének kiadványcsoportja
Vezető: Kovács Éva
Borító: Horváth Imre
Tördelés: Turcsán Anita
Nyomdai munkák: Áldási és Németh Nyomda Bt.
Felelős vezető: Áldási Pálné
Megjelent 1,57 (A/5) ív terjedelemben, 1500 példányban

A jelen társadalmát vizsgáló tudományok: szociológia és demográfia*

Az interdiszciplinaritás, a tudományos diszciplínák kapcsolódása, egymás kutatási szempontjainak figyelembevétele és eredményeinek felhasználása évtizedek óta hangoztatott és gyakran érvényesített elv a 20. század tudományos életében. Ebből következik, hogy nincs abban semmi meglepő, ha a tudomány helyzetét áttekintő mű néhány esetben két-három diszciplína helyzetét összekapcsolva tárgyalja, különösen olyan esetekben, amikor a kapcsolatukat intézményes keretek is alátámasztják.

Ez a helyzet a szociológia és a demográfia esetében, amikor is a szociológia több központi témája, mint a társadalom rétegződése, a társadalmi mobilitás, a különféle csoportok alakulása, működése, a társadalom tagjainak életmódja nem mutatható be anélkül, hogy a társadalom korstruktúráját, az utánpótlást, a termékenységet, a halandóságot, a vándorlást, azaz a demográfiai vizsgálatok alapproblémáit ne vennénk figyelembe. Ami pedig az intézményesült kapcsolatot illeti, elég talán arra hivatkozni, hogy a két tudományág legfőbb művelői, az egyetemek gyakran egy közös tanszéken vagy tanszékcsoporton végzik a szociológia és a demográfia oktatását és a kutatást. Ez jellemzi például a két tudományág fejlődésében kiemelt amerikai egyetemek jelentős hányadát.

Jelen áttekintés a továbbiakban ugyan több ízben hivatkozik a tudomány helyzetének a két diszciplína kölcsönhatásából adódó jellegzetességére, de mégis visszatér a kialakult gyakorlathoz, mely a tematikai és módszertani útkereséseket a kialakult gyakorlatnak megfelelően diszciplínák szerint tárgyalja.

---

* A szociológia és demográfiai helyzetét ismertető tanulmány nagyrészt a Szakbizottság számára készített diszciplínabeszámolón alapul, nevezetesen Némedi Dénes és Róbert Péter: *A szociológia diszciplínáris helyzete Magyarországon*, valamint Csernák Józsefné és Tóth Pál Péter: *A demográfiai tudomány helyzete Magyarországon 1989–1999* című áttekintéseken, illetve Józán Péter: *A száadvég halálzási viszonyainak néhány jellegzetessége Magyarországon* című tanulmányán.

Szociológia

A szociológiának „akadémiai” stúdiumkénti elfogadása, az egyetemekre való bevonulása Európa-szerte a II. világháború után ment végbe. Ennek a folyamatnak egyik fő mozgatója a növekvő közérdeklődés volt, amely főleg a tudományág keretében felvetett problémák újszerű megfogalmazásából adódott. Az 1970-es és 1980-as években tetőzött a szociológia népszerűsége; azóta csökkent, ami részben a közérdeklődés csatlódására vezethető vissza, mivel nem hozta meg a problémák megoldását, a választ a felvetett és izgató kérdésekre, másrészt pedig devalválódott a magukat szociológusnak tekintők presztízse, miközben számuk a társadalomtudományok művelői körében gyorsan emelkedett. A munkaerőpiac egyre kevésbé tudott mit kezdeni a közepesen felkészült szociológusokkal, akiket mind több intézmény bocsátott útjukra, főleg olyan ismeretekkel, amelyek a szociológia oktatásánál szükségesek. Ahogy azonban a szociológiát művelő intézmények elterjedése lelassult, mind kevesebb új tanárra volt szükség, s közben nem alakultak ki azok a csatornák, amelyeken keresztül a szociológus diplomával rendelkezők szakismereteiket hasznosítani tudó munkához juthattak volna. Ma már Európa-szerte kialakult a szakmai professzionalizálódás igénye, de még sem a képzési rendszer, sem a munkaerőpiac nem talált megfelelő választ a kihívásra.

A szociológia mind nagyobb számú művelői a témák olyan sokaságát választják kutatásaik tárgyául, hogy az már csak a négyévenként tartott világkongresszusokon ad lehetőséget némi felületes áttekintésre. Mégis két irányzat különböztethető meg a tematikai kaoszban: az egyik a társadalmi folyamatok feltárásának és értelmezésének általános igényével fellépő elméleti modellben gondolkodó munkáké, a másik a kis részletkérdésekre koncentráló, nagy módszertani műgonddal elvégzett kutatásoké.

E divergencia mellett az elmúlt évtizedben megfigyelhető volt egymásfajta ketősség is a szociológiai gondolkodásban, illetve kutatómunkában, s ez az olyan vizsgálatok fokozatos szétválása, amelyek vagy tudományos alap kutatás formáját öltik, vagy döntésselőkészítő tanulmányok. Az előbbieik célja elsősorban tudományos ismeretek megszerzése, összefüggések feltárása, oksági mechanizmusok kiderítése, az utóbbiak viszont olyan szakértői anyagok, amelyek politikai, gazdasági döntéseket kívánnak minél szakszerűbben megalapozni, előkészíteni.

A kutatások nagy része az adatgyűjtések magas költsége miatt a múltban, de a jelenben is viszonylag kis mintán, a megkérdezettek, megfigyelték körét szűkre szabva folyik. Amennyiben a kutató az így megszerzett adatokat mint egyedi jelenség jellegzetességeit értelmezi, akkor a kutatás ellen nem emelhető kifogás, és eredményei elgondolkoztató hipotézisek felállításához nyújthatnak alapot. Ha azonban messzemenő következtetéseket, általánosításokat enged meg magának az elemző, úgy vét a tudományág elemi szabályai

ellen. Éppen ezért öröndetes, hogy az 1990-es években egyre szélesebb körben használják fel a kutatók a nagyobb reprezentatív adatfelvételek adatbankokban tárolt anyagát, amelyek alapján már biztosabb bázison lehet a következtetéseket megtenni. Megismételt adatfelvételek alkalmat adnak időbeli trendek feltárására is, ami az annyiszor követelt dinamikus szemléletnek mind több téma vizsgálatánál való érvényesítését teszi lehetővé.

Még egy módszertani, de következményét tekintve fontos elméleti változást szükséges megemlíteni a szociológia általános tendenciáinak bemutatásánál, s ez a nemzetközi összehasonlító vizsgálatok növekvő száma. Az első vizsgálatok már az 1960-as években megvoltak, s hamarosan megszületett az ilyen kutatások intézményi kerete is a bécsi Társadalomtudományi Kutatásokat Koordináló Központban. A központ a vele szemben támasztott elvárásoknak csak részben tudott eleget tenni, s az 1990-es évek elején felszámolták. Nyomába azonban számos vállalkozás lépett, amelyek célja a nemzetközi összehasonlítások viszonyrendszerébe helyezve az egy országban tapasztaltak, ott érvényesnek tűnő magyarázatok ellenőrzése, kibővítése.

Magyarország és külföld

A magyar szociológia 20. századi viharos, politikai okok miatt kétszer is évtizedekre megszakított művelése mellett is az 1989/90-es rendszerváltás időpontjában messze jobban fel volt készülve a szakág színvonalas művelésére, mint a többi posztoszocialista ország tudományos élete. Készek voltak az alapvető kutatási és oktatási intézmények, a hazai tudományos élet hosszas huza-vona után elfogadta és besorolta rendszerébe, ismert volt a közvélemény számára és viszonylag széles körű nemzetközi kapcsolatokkal, sőt nemzetközi elismeréssel rendelkezett.

A rendszerváltás után a hazai szociológia jelentős átalakuláson ment keresztül. Kialakult egy irányzat, amely a szakmai professzionalizálódás igényét tűzte ki célul és a gyakorlatban is érvényesítette. A másik irányzat – a demokratizálódás és politikai pluralizmus lehetőségeit kihasználva – inkább szélesebb olvasóközönségre számító publicisztikusabb, és a politikai kérdésekhez közvetlenül is hozzászóló szociológiai írások ideáját követte. Még a rendszerváltás utáni első években felmerült annak a veszélye, hogy a szociológiai kutatások, illetve az eredmények politikai törésvonalak mentén realizálódnak, az évtized végére inkább beszélhetünk a normális pluralizálódás megszilárdulásáról. A szociológusok egy része szaktudási, másik része közszereplési, véleményformálói szerepet követ.

Az évtized elején a szakma egy része azt a kérdést vetette fel, hogy „válságban” van-e a hazai szociológia. Akik válságot láttak, ezt többek közt a szakma közérzetében és öndefiníciójában látták. E válság nagyrészt abból adódott, hogy

a szakma nem tudott átfogó modellt kialakítani a végbemenő átalakulás értelmezésére, illetve hogy elértéktelenedett az a szerepkészlet, amelyet a korábbi évtizedek reformista szociológiája kialakított. Azok, akik a válságdiagnózist elutasították, inkább pozitív változásokat láttak a szociológiának a rendszerváltás utáni alakulásában. Megmaradt és továbbfejlődött a szociológiának az 1980-as években kialakult tudományos intézményrendszere. Nem alakult ki a tudományágon belül az egyébként markánsan elkülönülő csoportok között olyan belháború, amely a kommunikációt lehetetlenné tette volna. A szakmai produkció nem esett vissza, fontos eredményekre lehet hivatkozni. Megmaradtak a szakma 1980-as években kialakult nemzetközi kapcsolatai, és a hazai szociológia jól ki tudta használni a hirtelen fellépő nemzetközi érdeklődést az átmenet iránt. A „tranzitológia” területén végzett kutatások a változások mechanizmusainak, összefüggéseinek új megvilágítását hozták. Az egyetemeken a szociológusképzés mennyiségileg bővült nálunk is az elmúlt években, a szociológia szakos hallgatók létszáma növekedett.

★

Ha összehasonlítjuk a nemzetközi és a hazai prioritásokat a kutatások tematikáját tekintve a szociológiában, mind az igények, mind a lehetőségek terén tapasztalhatók különbségek:

1. A kelet-európai rendszerváltás nem pontosan azokat a témákat állítja a kutatás középpontjába, mint a nyugati társadalmak integrációs átalakulása. Nálunk a társadalmi egyenlőtlenségek növekedése, az átalakulás társadalmi feltételeinek és következményeinek elemzése kapott nagyobb hangsúlyt, miközben a gazdaságilag fejlettebb országoknál az integrációval járó problémák álltak a kutatók érdeklődésének előterében.

2. A nemzetközi kutatási trendek tükrében mutatkoznak olyan témák (nőku-
tatás, kulturális különbségek, multikulturális befogadóképesség, posztmodernizmus, posztmaterializmus), amelyek ott jelentős prioritást kaptak, s amelyek a hazai kutatásokban csak kisebb súllyal jelennek meg.

3. A kíváncsatnál gyengébb nálunk az elméleti érdeklődés és produkció a szakmában. A nemzetközi szociológia elméleti vitáira is kevésbé reflektál a hazai szociológia. A külföldi publikációk nagyobb egyensúlyt mutatnak elméleti és empirikus kutatások között, míg nálunk az empirikus kutatási beszámolók mennyiségben jelentősen meghaladják az elméleti jellegű publikációkat. Ráadásul az empirikus írásoknak is hiányos az elméleti megalapozottsága, s metodológiai szempontból is sokszor elmaradnak a nemzetközi normáktól.

Mindezek figyelembevételével mégis azt mondhatjuk, hogy a magyar szociológia eredményeivel nem marad el az európai „kis országok” szakmai teljesítmé-

nyétől. Ezt mutatja egyebek között a magyar kutatók sikere és keresettsége összehasonlító kutatásokban, szereplésük konferenciákon és hosszabb-rövidebb alkalmazásuk neves külföldi egyetemeken. Eredményességük mutatójaként értelmezhetjük azokat a vizsgálatokat is, amelyek társadalmi-gazdasági reform-folyamatokba torkolnak és a döntéshozókat segítik abban, hogy aktuális problémáikat szélesebb perspektívában kezeljék.

A rendszerváltás óta eltelt tíz év viszonylag rövid idő a legtöbb tudományág történetének alakulásában, de a szociológia esetében mélyreható szervezeti változásoknak voltunk tanúi, amelyek lényegesen befolyásolták a szociológia helyzetét.

A hazai intézményrendszer

Az időszak első felében következett be az MTA Szociológiai Kutatóintézetének kettéválása. A kettéválás nem járt súlyos intellektuális veszteséggel: létrejött az MTA Konfliktuskutató Intézete. Megszűnt viszont a szociológiai kutatásokat is folytató Népművészeti Intézet és szociológus kutatógárdája beolvadt az MTA Szociológiai Kutatóintézetébe. A szociológia egyik ágazatának, a politikai szociológiának már korábban jelentős műhelye volt az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete: ez most átalakult MTA Politikatudományi Intézeté. Az 1980-as évek második felében létrehozott Társadalomkutatási Informatikai Egyesülés (TÁRKI) szintén az 1990-es években vált jelentős tudományos intézménnyé, a hazai társadalmi változások megfigyelésének gyorsan reagáló központjává.

Megnőtt az egyetemi intézetek, tanszékek szerepe a kutatásban is, de ezeknek természetszerűleg elsősorban a szociológiai szakoktatásban nőtt meg a jelentősége a szociológia általános fejlődését illetőleg. Különösen az 1990-es évek második felében volt ugrásszerű a növekedés. Az impozáns hallgatói létszámnövekedés ellenére sem éri még el a nappali szakos szociológusok aránya az egész egyetemi hallgatóságban azt a mutatót, amely a nyugat-európai egyetemekre jellemző.

Szaporodott azon egyetemek száma, amelyek megfelelő oktatói kart tudtak biztosítani a szakképzéshez. A korábban is szakos képzést végző ELTE és BKE mellett előbb Miskolcon, majd Szegeden és Debrecenben is megindult a szociológusképzés. Ezen túlmenően több főiskolán önálló szociálpolitikai-, szociálismunkás-képzés is folyik. A tudományos minősítési rendszernek az egyetem irányába való eltolása (a PhD bevezetése és a habilitáció intézményének felújítása) ugyancsak növelték az egyetemek súlyát. Így az évtized során a szociológia egyetemi ága tudományos hozzájárulását, a fejlődésben betöltött szerepét tekintve a kutatóintézetekkel egyenrangú partnerré vált. A hazai szociológia to-

vábbi sikerei attól függenek, hogy megvalósul-e a ma még csak kezdeti stádiumban lévő, nyugaton domináns kutatóegyetem koncepciója.

Elsősorban a Magyar Szociológiai Társaság érdeme az, hogy a szociológiai kutatások eredményei széles körben terjednek a közvéleményben. Az MSZT már jelentős tagsággal és kialakult szervezeti formákkal rendelkezett 1989-ben is. Az érdeklődés iránta folyamatosan nőtt. Az MSZT nemcsak a szociológiát tudományosan művelőket fogja össze, hanem a szociológia iránt érdeklődőket is. Így szerepe van abban is, hogy a szociológia eredményei a szélesebb nyilvánosságban is megjelenjenek. Ez leglátványosabban az MSZT kongresszusain mutatkozott meg, amelyekre részben Budapesten, részben vidéken (Gödöllő, Miskolc, Székesfehérvár, Debrecen, Szeged) került sor. A kongresszusok egy része nemzetközi konferencia volt. Kiemelkedő eredménynek tekinthető a magyar szociológia nemzetközi presztízse szempontjából az, amikor az MSZT szervezésében 1995-ben az Európai Szociológiai Társaság (ESA) Budapesten tartotta konferenciáját. Ez a magyar szociológusok nemzetközi kapcsolatai szempontjából volt nagy jelentőségű, s e konferenciának is betudható, hogy az Európai Szociológiai Társaságban Nagy-Britannia után Magyarország a 2. helyen áll a tagok létszámarányát tekintve.

Andorka Rudolf halálát követően barátai, tanítványai, tisztelői megalapították az Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaságot, amely megkísérli folytatni azokat a munkákat, amelyeket Andorka végzett, összevarrni az elszakadt szálakat, életben tartani az általa kiépített nemzetközi kapcsolatokat. A társaság részletes munkaterve még kialakulóban van, de az MSZT rendezvényéhez kapcsolódva már több alkalommal demonstrálta létét a szélesebb szakmai közönség előtt.

1989–1990-ben ment végbe a közvélemény-kutatás tulajdonképpen régen esedékes leválása a szociológiáról. Az önálló piaci megrendelők megjelenése, a politikai pluralizmus, a nagy nyugati közvélemény-kutató vállalkozások megjelenése új típusú, kommerciális intézetek kialakításához vezetett. De nem szakadt meg a kapcsolat a szociológiai tudományosság és a közvélemény-kutatás között, ami elsősorban a kommerciális intézeteknek a szociológiai kutatások lebonyolításában való közreműködésében, másodsorban a közvélemény-kutatás munkatársainak a szociológiai szakmai közéletben való részvételével mutatkozik meg.

A szociológia gyenge pontja az elégtelen finanszírozás. Már csak álom az a hajdani, az 1970-es évekbeli helyzet, amikor az intézetek éves központi ellátmányának jelentős része a kutatások költségeire volt fordítható. Jelenleg pályázatok elnyerése szükséges egy-egy vizsgálat lebonyolításához, és az így megszerzett kutatási támogatás egy részét kénytelen az intézmény alapvető működési költségekre fordítani.

Az alkalmazott jellegű kutatások esetében általában kormányzati szervek vagy más intézmények (pl. média, pártok, gazdálkodó szervek) a megrendelők. Ezek finanszírozására szolgál az OKTK, illetve a különböző alkalmi tenderek. A tenderek kiírása és lebonyolítása pontosan szabályozott jogi és törvényi keretek között történik.

Publikációs fórumok, könyvtárak, adatbázisok

A szakma folyóiratának szerepét betöltő *Szociológia* helyébe a *Szociológiai Szemle* lépett, amely elődjével ellentétben rendszeresen megjelent, s jó keresztmetszeti képet adott a hazai szociológiai kutatás állásáról. A folyóirat majd minden évben egy-egy angol nyelvű különszámot is megjelentetett. Szociológiai cikkeket közölt még a *Társadalomkutatás*, a nemzedéki szociológiai folyóiratként indult *Replika* és a szociálpolitikai jellegű *Esély*, valamint az újonnan megjelenő *Századvég*.

Javult a szociológiai jellegű könyvek kiadása is: a szociológiai munkákat is megjelentető nagy állami kiadók ugyan összezsugorodtak vagy egyenesen eltűntek, de helyükbe új kiadók léptek, akik részben a kortárs külföldi szerzők műveit, részben klasszikusokat adtak ki. Az utóbbi néhány évben öröndetesen megindult a hazai szerzők megjelentetése is. A könyvkiadás fontos része a tankönyveké, ami jelentős támogatást élvez: ezek a tankönyvek részben a klasszikus, részben a modernebb szakirodalom tematikus fordításgyűjteményei.

A könyvkiadásban mutatkozó pozitív változásokat beárnyékolja, hogy a könyvekhez jutás egyre nehezebb. A megjelent könyvek ára riasztó, a könyvtárak beszerzési gondjai is nehezítik a szakmai tájékozódást. A könyvtárak számát tekintve a helyzet nem rossz, mivel érdemi szociológiai könyvgyűjteménnyel, folyóirat-előfizetésekkel számos intézmény, tanszék rendelkezik, az elmúlt évtizedben a vásárlással beszerzett külföldi szociológiai könyvek száma azonban mindenütt jelentősen elmaradt a kívánatostól.

A legnagyobb gond az új szakkönyvek beszerzésénél, hogy a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, amely közel egy évszázadon át mint a szociológia szakkönyvtára működött, tudomásul véve a könyvtár fenntartója, a Fővárosi Önkormányzat könyvtárpolitikáját, nem ismeri többé el a könyvtár elkötelezettségét a szociológiai szakkönyvtári funkció ellátását illetőleg. Az egyetemi könyvtárak szociológiai művekkel való ellátottsága is messze elmarad a nemzetközi színvonaltól. Jelenlő az elmaradás a hagyományos könyvtárakban az elektronika, a számítógépek térhódítása terén is. Így a legtöbb könyvtárban nem áll rendelkezésre számítógépes keresőrendszer, csak a hagyományos kartotékrendszerből lehet tájékozódni.

Ezzel szemben az elektronikus informatikai infrastruktúra elmaradása jelentősen csökkent az 1990-es években mind a nemzetközi színvonalhoz, mind a műszaki és természettudományok hazai szintjéhez viszonyítva. A szociológiai kutatások legfontosabb intézményei közül a legtöbb helyen működik olyan számítógépes rendszer, amely lehetővé teszi, hogy a kutatók bekapcsolódjanak a nemzetközi számítógépes információcsere vérkeringésébe. Ezek az információs rendszerek már nemcsak Budapesten, de a vidéki kutatóintézetekben és egyetemeken is működnek.

Az elektronikus informatikai infrastruktúra terén úttörő volt a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, ahol több mint húsz éve működik a Szociológiai Dokumentációs Osztály a könyvtárban hozzáférhető külföldi szociológiai irodalom adatbázisával.

A szociológia számára a számítógépes hálózaton keresztül elvben elérhető adatbázisok közül hazai viszonylatban a legjelentősebb a TÁRKI társadalomtudományi adatbankjában archivált mintegy 300 szociológiai kutatás, amelynek nagyobbik hányada hazai, kisebb része külföldi, nemzetközi összehasonlító vizsgálat. Az SPSS *export file* formában archivált kutatások szociológiai másodelemzésekre, idősoros összehasonlításokra, illetve az egyetemi oktatásban hasznosíthatók. Az adatbank használata messze elmarad a lehetőségektől. Jóllehet az archivált adatok számítógépes hálózaton keresztül *on-line* formában elérhetők lennének, a hazai érdeklődők száma mérsékelt. Az adatbankot legalább olyan mértékben használják külföldi kutatók, mint hazai kollégáik.

A jövő lehetőségei

A magyar szociológia további fejlődésének útját az ezredforduló után nehéz kijelölni. Az előzőekben leírtakból következik, hogy alakulása az utóbbi években főleg a tudományfejlesztés egészére fordítható erőforrások nagyságától függött, problémafelvetése pedig nagyrészt a külföldi kutatásokat követte. Alapvető változás nem várható az elkövetkező közeli időben.

Módosíthatja a helyzetet az ország, s ezen belül a hazai tudomány integrálódása az Európai Közösség szellemi életébe, és ez mindjárt kijelöli a magyar szociológia egyik lényeges témáját is. Az Európai Közösséghez való csatlakozás a társadalom sok irányú változását fogja hozni: struktúraváltozást, a társadalmi mobilitás új formáit, az értékrend átalakulását, és még más sejtethető, illetve váratlan módosulásokat, amelyek mind részletes elemzést igényelnek. E jelenségek kutatásában feltehetően nagyobb helyet kap majd a különböző országok kutatói közötti együttműködés, az országok összehasonlítása. Remélhetőleg ezzel

együtt jár majd a külföldi anyagi erőforrások tetemes bővülése, azon finansiális akadályok elhárulása, amelyek ma több vállalkozást lehetetlenné tettek.

A integrációtól elsősorban pozitív irányban történő elmozdulást várunk, és ezért reméljük, hogy fokozottan terítékre kerülnek az olyan problémák, mint az új, modernebb termelési kultúrák elterjedése és társadalmi hatása, a lemaradt régiók, települések felzárkózása, a magasabb iskolai végzettség befolyása a társadalmi szolidaritásra stb.

De számolni kell a negatív következményekkel is, amelyekre bőven van bizonyíték, mint például az ezredfordulót megkeserítő etnikai konfliktusok felerősödése és a gyűlölet kultuszának újjáéledése. Számolnunk kell az új világnézetek hatásával, mint például a deviánsnak minősülő magatartások új formáinak – drogkereskedelem és -fogyasztás, a maffiaszervezetek növekvő szerepe – terjedése és megítélésük változása például a posztmodern világnézet alapján.

Nagyobb teret kell kapniuk az interdiszciplináris kutatásoknak: eddig is sok szó esett róluk, de ritkán éltek velük a kutatók. Így például a szociológiai kutatások gyakran megfeledeztek a lakosság korstruktúrájában zajló és a jövőben egyre nagyobb méreteket öltő változásokról, amelyek szinte minden társadalmi problémánál éreztetik hatásukat.

Viszonylag kis érdeklődés mutatkozott eddig a civil szféra intézményeinek vizsgálata iránt Magyarországon. Ezek szerepe a nyugati társadalmakban feltehetően mintaként hathat nálunk is, és sajátosságaik felderítése érdekes országok közötti összehasonlításokra adhat alkalmat.

A szociológiai kutatások finanszírozása valószínűleg az elkövetkező években is fájdalmas pont marad. Segítséget jelenthet az adatbankokban tárolt anyagok új szempontok szerinti feldolgozása, beleértve a statisztikai hivatalok nagyméretű felvételeinek jobb kiaknázását. Az új felvételek esetében meg kell találni a kutatások társulásának lehetőségét, az amerikai szóhasználatban *piggy-back* vizsgálatokét, amelyeknél néhány kérdést telepítenek egy nagyobb adatfelvétel programjába, mintegy „meglovagolva” azt. Szegénységünk a kutatók közötti fokozottabb szolidaritást írja elő.

A korábban elmondottakból következik, hogy nagyobb figyelmet kell fordítani az elméleti munkának, kihasználva az egy évtizede elnyert ideológiai szabadságot. Törekedni kell arra, hogy az empirikus kutatások se legyenek mentesek a kutató problémafelvetését akarva-akaratlan befolyásoló elméleti megközelítés tisztázásától. Ez még a szociográfikus munkákra is vonatkozik, amelyek megfelelő elméleti és módszertani megalapozottságuk esetében nagyban hozzájárulhatnak a magyar társadalom jobb megismeréséhez az ezredfordulón.

Demográfia

A demográfiának mint önálló tudománynak az elismerése jóval korábban megtörtént, mint a szociológiáé. Már a 19. század második felében nem vitatták sajátos módszereinek jogosultságát a népesség jellegzetességeinek, meghatározó folyamatainak vizsgálatában. Már ekkor kialakultak azok a nemzetközi társaságok, amelyek alkalmat adtak a népességi-népesedési problémák és módszerek megvitatására és a demográfiai szemlélet terjesztésére.

A tudományág fejlődése a 20. században folyamatos volt, de mérsékelt ütemben haladt előre. Franciaország és az Amerikai Egyesült Államok jártak az élen, és a többi európai országban általában egy-két egyetemi tanszék volt a demográfia gazdája.

Lényegében az ezredforduló idején is ugyanez a helyzet: a demográfia intézményesülését és a közgondolkodás befolyásolását tekintve lemaradt a szociológia mögött, az evezős versenyek mintáját és szóhasználatát átvéve: a szociológia hajósodor-vizébe került.

Témák, kutatási irányok

A jelen helyzet méltatlan. Igaz, hogy a szociológiához fűződő szoros kapcsolat is már a sokat hangoztatott és kíváncsú interdiszciplinaritás megnyilvánulása, de a demográfia témái és módszerei révén ennél sokkal szélesebb körű tudományágak közötti kapcsolatokra ad lehetőséget. Így hasznosítja a közgazdaság-tudomány, a történettudomány, a néprajz, az orvostudomány, a földrajz, a társadalomlélektan, az antropológia, a biológia eredményeit; módszereit tekintve pedig már 17. századi indulásakor alkalmazta a társadalombiztosítási matematikát, s azóta is egyik legfőbb használója a statisztikának.

Kutatási témái között változatlanul a halandóság és a termékenység a legfontosabb. Míg azonban a 20. század nagyobb részében a gyorsan csökkenő halandóság és a stabil vagy mérsékelt hanyatló termékenység miatt a robbanásszerűen növekvő népesség állt az érdeklődés homlokterében, az ezredfordulóra nyilvánvalóvá vált a régiókra bontás szükségessége és a népesség csökkenése, illetve annak perspektívája is.

Az is bebizonyosodott, hogy bizonyos általános tendenciák mellett egy-egy ország népesedési helyzete sajátos vonásokat produkál, és ezek meghatározzák a demográfia helyi súlypontjait, prioritásait, struktúráját.

A demográfiai kutatásokat már az 1980-as évtizedben is a kedvezőtlen népesedési helyzet részletesebb feltárása és a népesedéspolitikai tudományos megalapozása jellemezte. A magyar demográfia e téren elért eredményei nemzetközi

mércével mérve is jelentősek voltak. De e fő témák mellett nemzetközi elismerést váltott ki a családok hazai kutatása is, valamint a társadalom elöregedésének, ennek következményeinek vizsgálata. E kutatások gyakran nemzetközi együttműködés keretében zajlottak, hasonlóan a termékenységi és halandósági vizsgálatokhoz.

Az ezredforduló idején is elsősorban az ország népesedési helyzete határozza meg a demográfiai kutatások súlypontjait, prioritásait, struktúráját. Így kiemelt szerepe van a halandóság vizsgálatának, tekintettel arra, hogy Magyarország a nemzetközi rangsor végén helyezkedik el, és az utolsó időben a helyzet nemcsak hogy nem javult, hanem egyenesen romlott a népesség egyes csoportjai esetében. 1965–1966 óta a férfiak várható élettartama 1,2 évvel csökkent, és különösen a 35–65 év közötti férfiak továbbélési valószínűsége alakult ijesztően. Ez az 1990-es évek végén rosszabb, mint az 1929–1932-es gazdasági világválság idején volt. Jelentős regionális különbségek bonyolítják a helyzetet. A budapesti Józsefvárosban a középkorú férfiak halálozási viszonyai a századforduló halálozási viszonyait idézik. Az a kisfiú, aki az 1990-es évek közepén a főváros VIII. kerületében születik, kilenc és fél évvel rövidebb életre számíthat, mint kortársa a II. kerületben. A halál előtti egyenlőtlenség sohasem volt nagyobb, mint napjainkban. Magyarországon elhúzódó epidemiológiai válság van, ami legjobban a középkorú férfipopulációt sújtja. Kevés vigaszt ad, hogy e krízis nem csak magyar sajátosság: az Elbától keletre – egy zsákutcás modernizáció következtében – minden országban kialakult.

A rendszerváltozás a halálozási viszonyokat számottevően nem befolyásolta, de 1994 óta a várható élettartam ismét emelkedik és hosszú távon remélhető az esélyek tartós javulása, amennyiben sikerül a halált okozó legfőbb megbetegedések korai felismerése és kezelése, illetve sikerül megteremteni az egészségesebb életmód anyagi feltételeit és követésének tudatos elfogadását.

A gyászos halandósági viszonyoknak a széles közvéleményben való tudatosítása nem ütközik az általános közöny falába: minden egyes állampolgár nehézség nélkül levonhatja a következtetéseket saját életére, kilátásaira vonatkozóan. Ha egy családban csak egy gyerek születik vagy egy se, akkor ez a 20. század végi gazdálkodási viszonyok, fogyasztási szokások, gyermekneveléssel járó megnövekedett terhek, az öregkorra vonatkozó társadalombiztosítási rendszerek mellett könnyebb, szabadabb életet tesz lehetővé, mint amilyen a nagyobb gyermekszámot vállaló családokban elérhető. De nemcsak az egyes családok járnak jobban a kevés gyerekekkel, hanem a társadalom egészének szociális, oktatáspolitikai költségei is kisebbek lesznek.

Ahhoz, hogy a népesség utánpótlását nem biztosító alacsony születésszám negatív következményeit az emberek felismerjék, szükséges, hogy gondolkodá-

sukban a mával azonos jelentőséget kapjon a holnap, annak végiggondolása, hogy milyen változásokat hoz a népesség összetételében a reprodukció elmáradása.

Mint már arról korábban is szó volt, az alacsony termékenység az ezredforduló idején általános európai jelenség. A magyar specialitás abban van, hogy ez nálunk egy évtizeddel korábban megindult, az 1960-as évek elején, s ennek következtében bizonyos hatásai nálunk már mutatkoznak: ilyen a népesség évről évre bekövetkező csökkenése, amire az európai országok többségében még nem került sor. Ez kétségtelenül elősegíti, hogy a lakosság egy részénél tudatosuljon a helyzet komolysága, de még változatlanul erős az a tábor, amelyik nem lát okot az aggodalomra. Az ezredforduló demográfiájának ezért továbbra is lényeges feladata, hogy az általa feltárt összefüggéseket köztudottá tegye.

Az elmúlt egy-két évtized kutatásai sokoldalúan megvilágították a termékenység alakulását, a jelenlegi tendencia okait és várható következményeit. A második demográfiai átmenet koncepciójával a jelenség magyarázata általános, elméleti keretet kapott. Nagy lépésekkel haladt előre az interdiszciplináris megközelítés, főleg a tudati szférára kiterjedő kutatásokkal. Az eredmények nyomán megérett a helyzet arra, hogy a tudomány javaslatokat tudjon tenni a politikusoknak olyan intézkedésekre, amelyek változásokat helyeznek kilátásba. Tisztázandó azonban még, hogy miként lehet rendszerbe foglalni az intézkedéseket, és hogy milyen hatásra lehet számítani. A demográfia tehát nem zárkozhat el a politikai aktivitástól, ami a közvetlen probléma kezelése mellett lehetőséget nyújt a döntések hatékonyságának vizsgálatára is.

Nem választható el a demográfia népesedéspolitikai szerepvállalásától a családpolitikai tevékenység. E téren összefonódik a demográfiai és a szociológiai szemlélet. Nem hagyható ki az etikai szempontok tisztázása sem, és helye van a jogtudományi megfontolásoknak is. Egyes kérdéseknél a gazdaságtan megállapításai irányadók, másoknál a pszichológia nélkülözhetetlen. Kevés társadalomtudományi téma van, amelynél az ezredforduló idején ilyen méretű megközelítési integráció elvégzése vár a kutatókra.

A népességcsökkenés negatív hatásának mérséklésére mind az elméletben, mind a gyakorlatban felmerül a tömeges bevándorlás. A 20. században az I. világháború után a nemzetközi vándorlás évtizedeken át nemkívánatosnak minősült a gazdaságilag fejlettebb országokban. A II. világháborút követő konjunktúrahullám ismét előtérbe hozta e demográfiai jelenséget Nyugat-Európában és Amerikában, míg a szocialista országok továbbra is minimálisra korlátozták. A szocialista világrend összeomlása új helyzetet teremtett ezekben az országokban is, és a követendő politika feletti meditáció mellett fontos tudományos probléma is lett a nemzetközi vándorlás. Magyarország esetében az általános, mindenütt

megfogalmazott kérdések mellett sajátos probléma és feladat az ország határain kívül élő magyarok vándorlása.

Évtizedeken át nem volt érdemi téma a nem magyar etnikum magyarországi demográfiai összetétele. A rendszerváltás után megváltozott a helyzet, s különösen a cigány kisebbség létszámának alakulása vált kiemelkedő témává. Több szempontból foglalkoztak velük a társadalomtudományok, de az ezredforduló idején a cigányságnak még számos jellegzetessége vár részletes megvilágításra a demográfia részéről is.

Intézmények

A demográfiai szemlélet elterjesztése, a kutatói kar kibővítése, a kutatói hálózat többszínűvé tétele jelentős változásokat igényel a demográfia intézményi struktúrájában Magyarországon.

1947 után, a társadalomtudományok kommunista „gleichschaltolása”, marxista-kommunista szempontok szerinti szelektálása idején a demográfia szerencsés volt, mert nem vált tiltott tudománnyá, mint a szociológia, a pszichológia vagy a genetika. Nem kapott ugyan helyet a felsőoktatási intézmények tantervében, nem teremődtek meg a demográfus szakképzés feltételei, de relatív önállóságát a Központi Statisztikai Hivatal védőszárnyai alatt meg tudta őrizni, s ha látványos eredményeket nem is tudott felmutatni, jelenléte a hazai tudományos életben folyamatos volt.

1956-ban egyértelművé vált, hogy az addig népesség- és népesedésszisztiaként folytatott demográfiai szakkutatásnak önálló műhelyre van szüksége. Sikertült 1958-ban megindítani a szakma önálló folyóiratát, a *Demográfiát*. Ebben a tudomány legkülönbözőbb témájú tanulmányai, könyvismertetései jelentek meg, köztük társadalomdemográfiai köntösben szociológiai munkák is. Így vált a tárgyyszerű társadalomkutatás úttörőjévé a demográfia ezekben az években. A Demográfia ma már versenyképes az ágazat többi európai periodikájával. Időnként helyet kapnak a demográfiai tanulmányok az anyaintézet, a Központi Statisztikai Hivatal másik folyóiratában, a *Statisztikai Szemlében* is, de az interdiszciplináris megközelítések egyébként is ritkán jelennek meg más folyóiratokban, ami pedig kívánatos lenne a demográfiai gondolkodás népszerűsítése érdekében.

1963-ban következett be újabb jelentős változás, amikor a KSH létrehozta Népeségtudományi Kutatócsoportját, melyet 1968-ban intézetté alakított át. Ennek feladatává vált a népeségtudomány elméletének, kutatási módszereinek fejlesztése, a népesség és a népesedési folyamatok kutatása, a más tudományágakban – közgazdaságban, szociológiában – végzett kutatások demográfiai vonatkozásainak elemzése, azaz a tudományos összefüggések feltárása és ezek alap-

ján előrejelzések készítése. Bár az intézet egy államigazgatási intézmény felügyelete alatt áll, hivatalosan is kapcsolódik a Magyar Tudományos Akadémia kutatóhálózati rendszeréhez.

Az intézményi háttér fejlődése azonban itt megrekedt: elmaradt a demográfiai oktatás, különösképpen a demográfus egyetemi szintű szakképzés megteremtése. A demográfiai tudomány hazai helyzetét és lehetőségeit továbbra is az határozza meg, hogy egyetlen, magasabb igényeket is kielégíteni képes kutatóhelye nem egyetemi vagy akadémiai intézményként jött létre, hanem a Központi Statisztikai Hivatal keretében, és kívül maradt a hazai egyetemi és akadémiai tudományos élet rendszerén. A KSH-val kapcsolata lényegében függőségi viszony. Bár a KSH megfelelő főosztályain a hivatali teendők mellett jelentős kutatómunka is folyik, a hivatali profil, értékrend, szemlélet és szándék számos vonatkozásban ütközik a kutatóintézeti törekvésekkel. Ebben a rendszerváltás sem hozott módosulást: a Népeségtudományi Kutatóintézet független tudományos műhellyé válását gátolta, hogy az intézet függő viszonyban maradt, s a KSH igényei dominánsak maradtak. Ez legjobban pénzügyi vonatkozásban mutatkozik: az intézet a KSH által biztosított költségvetésből gazdálkodik, a KSH pedig abban érdekelt, hogy ne sokat költsön az intézetre, mert ez hátrányos lenne napi feladatainak teljesítésében.

A demográfiának egy államigazgatási hivataltól való szoros függése ellen ez ideig sem a felsőoktatásért felelős minisztérium, sem a Magyar Tudományos Akadémia nem tett semmit. Ez legjobban a demográfusképzést sújtja. Változatlanul nincs a felsőoktatási intézményekben demográfus alapképzés, szakképzés, és ennek következményeként nem kezdődhet meg a posztgraduális képzés sem. Nem változtat ezen, hogy ma már egy-két felsőoktatási intézményben, mindegyik az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán, a Janus Pannonius Tudományegyetemen, a Budapesti Közgazdaság-tudományi Egyetem statisztikai oktatásának keretében vannak demográfiai előadások, amelyeket a tudomány jeles művelői, elsősorban a Népeségtudományi Kutatóintézet munkatársai tartanak.

Az említett egyetemek, tanszékek mellett demográfiai ismeretek oktatása folyik az ELTE Természettudományi Karán, a miskolci és szegedi egyetemen, az orvostudományi egyetemeken, a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen, a Károli Gáspár Református egyetemen és egy-két főiskolán. Mindezek azonban legfeljebb a demográfiai szemlélet terjesztésével segítik elő a tudományág fejlődését, de nem válnak a tudományág intézményesülésének előmozdítójává.

Mindebből következik, hogy az ezredforduló idején, amikor a riasztó népesedési helyzet jóval nagyobb összegeket mozgósít a korábbiakhoz képest kutatási célokra, népesedéspolitikai koncepciók kidolgozására, nem feledkezhetünk meg az intézményi keretek rendbehozásáról sem, elsősorban a demográfiai oktatás, képzés

beillesztéséről a felsőoktatás általános rendjébe. A kutatások finanszírozása tekintetében a demográfia helyzete pillanatnyilag kedvezőbben alakul, de még távolról sem engedi meg nagyobb szabású, önálló adatfelvételek végrehajtását. Átütő javulás csak a többi társadalomtudomány anyagi hátterének általános rendezésekor várható.

A demográfusképzés rendezetlenségének következménye a tudományos utánpótlás hiánya, a tudomány művelőinek elöregedése. Az a nemzedék ugyanis, amelyik az 1960-as években, a tudományág hazai intézményesülésekor, az induláskor meghatározó szerepet játszott, többségében a jelenleg 65 évnél idősebb korosztályhoz tartozik. Jelenleg legalább két-három kutatói korosztály hiányzik, melyek biztosítanák az elkövetkező években is a hazai népesedési folyamatokkal kapcsolatos alapkutatásokat éppen úgy, mint egy-egy speciális témakörben a legújabb demográfiai folyamatokkal, jelenségekkel összefüggő kutatásokat.

1996-ban elkészült és megjelent a demográfia kézikönyve, amely összegezte jelenlegi ismereteinket a népességről–népesedésről. A könyv kettős célt szolgálhat: tankönyv lehet a remélhetőleg minél előbb meginduló, a felsőoktatásba beilleszkedő demográfusképzés hallgatói számára, továbbá egyes vitatható fejezeti termékeny eszmecserét indíthatnak meg.

Az 1990-es években folytatódott a tudományág eredményeinek szélesebb kört mozgósító rendezvényeken való megismertetése. Ezek sorában kiemelkedik az 1991 szeptemberében megrendezett *Népesedés és népesedéspolitika* című tudományos konferencia, az 1992 szeptemberében tartott *Nemzetiségi statisztikai konferencia*, a Nemzetközi Családév alkalmából 1994 novemberében rendezett *Család a mai magyar társadalomban* című konferencia az 1995–1996-ban négy rendezvényből álló történeti demográfiai konferenciasorozat a honfoglalás 1100 éves évfordulója alkalmából. A nemzetközi vándorlással három konferencia foglalkozott. 1998 nagy sikerű rendezvénye volt a *Népesség és népesedéspolitika* című konferencia.

Külön megemlítenők az MTA Demográfiai Bizottságának tudományos vitatülései, amelyek alkalmat teremtettek a tudományág képviselői számára, hogy véleményt nyilvánítsanak, illetve javaslatot tegyenek az Országgyűlés, illetve a kormány elé kerülő, a népességet, a népesedési helyzetet érintő kérdésekben. Ezek közül megemlítenő az 1992. évi magzatvédelmi törvény előkészítése, távlati népesedéspolitika alapelveiről szóló 1994. évi kormányhatározat előkészítése és szövegének kialakítása. A Demográfiai Bizottság részt vett az 1994. évi Nemzetközi Népesedési és Fejlesztési Konferenciára történő kormányzati felkészülésben. 1999 második felében a hazai demográfusok szélesebb köre működött közre egy átfogó népesedéspolitikai koncepció tervezetének kidolgozásában a miniszterelnök felkérésére.

A magyar demográfia tehát a döntéshozatal, a tudományos élet legfelsőbb szintjéig elismerést vívott ki magának. Ez utóbbit bizonyítja a Magyar Tudományos Akadémia 1999 májusában tartott közgyűlésének a népességtudományokkal foglalkozó határozata és az Akadémia elnökének megkülönböztetett figyelme a népesedési helyzet alakulását illetően. Az aktuális helyzet sokoldalú bemutatásához szükséges pénzügyi forrásokat is biztosította a kormányzat, illetve az OKTK kuratóriumánál elfogadott pályázat. Viszont nem állnak rendelkezésre azok az anyagi eszközök, amelyek a demográfia folyamatos fejlődéséhez szükségesek lennének. Kritikus a helyzet a kutatómunka feltételeinek költségvetési biztosítását tekintve, de a legsúlyosabb az oktatást, a tudományos utánpótlást illetőleg. Ez utóbbi nemcsak finansziális probléma. Több évtizedes a késés a demográfiai képzésnek a felsőfokú oktatás minden ágazatában graduális szinten történő bevezetésében. Ez lenne az alapja a posztgraduális oktatásnak főfoglalkozású demográfusok számára. Ezek számának dinamikusan kellene nőni, részben a szakma képviselőinek előregedése miatt, részben az oktatás végzésére, ha megtörténik a demográfiai alapismeretek bevezetése az alap- és középfokú iskolákban. Ez kívánatos a demográfiai ismeretek széles körű terjesztéséhez, és része a népesedési magatartás megváltoztatása érdekében tett lépéseknek.

STRATÉGIAI KUTATÁSOK A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIAÁN

MŰHELYFÜZETEK

II. A DISZCIPLÍNÁK MŰVELÉSE

Matematika (*Császár Ákos*)

Orvostudomány (*Vizi E. Szilveszter*)

Biológia (*Friedrich Péter*)

Fizika (*Horváth Zalán–Nagy Károly–Tompá Kálmán*)

Kémia (*Görög Sándor*)

Gazdaságtudományok (*Szentes Tamás–Zalai Ernő*)

Nyelvtudomány (*Kiefer Ferenc*)

Állam- és jogtudomány, politológia (*Kulcsár Kálmán*)

Művészetek (*Poszler György*)

Történettudomány (*Glatz Ferenc*)

Filozófia (*Vajda Mihály*)

Agrártudomány (*Dohy János–Heszky László–Tomcsányi Pál*)

Szociológia és demográfia (*Cseh-Szombathy László*)

Földtudomány (*Pantó György–Ádám József–Mészáros Ernő*)

Műszaki tudományok (*Somlyódy László–Bokor József–*

Finta József–Gyulai József–Nyíri András)

Informatika (*Vámos Tibor*)

1996 májusában az MTA javaslatára átfogó tudománypolitikai reform kidolgozása indult meg Magyarországon. A Tudománypolitikai Kollégium május 22-én állást foglalt egy hosszú távú terv és egy cselekvési program kidolgozásáról. A Tudománypolitikai Kollégiumnak az Akadémia elnöke az érintett tárcákkal egyeztetve november 13-án előterjesztette a rövid távú cselekvési programot, amely többek között tartalmazta a magyarországi állami fenntartású kutatóbázis áttekintését és konszolidálását (többek között az akadémiai és a tárcák kezelésében lévő kutatóintézetek áttekintését és későbbi időpontban diszciplínaként, a tanszéki kutatóbázis átvilágítását). Tartalmazta a program a finanszírozási rendszer felülvizsgálatát, s ennek részeként a költségvetési ráfordítás hanyatlásának megállítását. Emellett szólt a program a fiatal kutatók helyzetének megvizsgálásáról, a kutatói és egyetemi bérrendszer reformjáról, tudomány és társadalom viszonyának felülvizsgálatáról és általában a magyar tudomány és kutatásszervezet nemzetközi beágyazottságának elősegítéséről.

1996 decemberében állást foglalt az országgyűlés a tudomány kiemelt költségvetési támogatásáról, és megbízta a Magyar Tudományos Akadémiát azzal, hogy tízéves távlatban, folyamatos munkával vizsgálja felül a magyarországi tudomány helyzetét, és fogalmazzon meg javaslatokat a tennivalókra.

Az MTA közgyűlése 1997 decemberében állást foglalt három tudománypolitikai program megindítása érdekében:

1. Készüljön el egy helyzetértékelés és annak vitája.
2. Kerüljön sor a Magyarországon művelt tudományágak helyzetértékeléseire (diszciplínaviták).
3. Készüljön el a magyarországi kutatóbázis katasztere.

1998 tavaszára elkészült a helyzetértékelés és a piacgazdaság viszonyai között mozgó tudománypolitika alapelveinek tisztázó vitairata. (*Tudománypolitika az ezredforduló Magyarországon*. Budapest, 1998.) És megindultak a tudománypolitika kérdéseiről a viták (ezek eredményeiként 2002-ben jelenik meg a *Tudománypolitika és kutatásszervezet Magyarországon* című kötet). 2000-ben pedig elkészült a magyarországi kutatóbázis katasztere (*Magyarországi kutatóhelyek*. Budapest, 2001).

1999-ben és 2000-ben lefolytatták a diszciplínavitákat. E viták eredményeként készültek el az elmúlt esztendőben az egyes diszciplínákat értékelő tanulmányok, amelyeket a jelen füzet sorozatban adunk közre.

Glatz Ferenc